

NÉVFÖLDRAJZI TÉRKÉPLAPOK SZATMÁRBÓL

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Bár az országos helynévgyűjtés terén még rengeteg a teendőnk, helynév-kutatásunk jelenlegi szakaszában már hozzá kell látni az elkészült megyei, járási stb. adattárak tudományos feldolgozásához, hasznosításához is. Ennek egyik területe lehet a helynevekben található földrajzi köznevek névföldrajzi (szóföldrajzi) jellegű bemutatása, vizsgálata.

Tudjuk, a helynévgyűjtemények teljes kutatópontosűrűséggel készülnek, így „a földrajzinév-anyag alapján számos földrajzi köznévnék... viszonylag pontosan kimutatható a területi elterjedtsége” (Benkő Loránd: Magyar nyelvjárástörténet. Bp. 1957. 51).

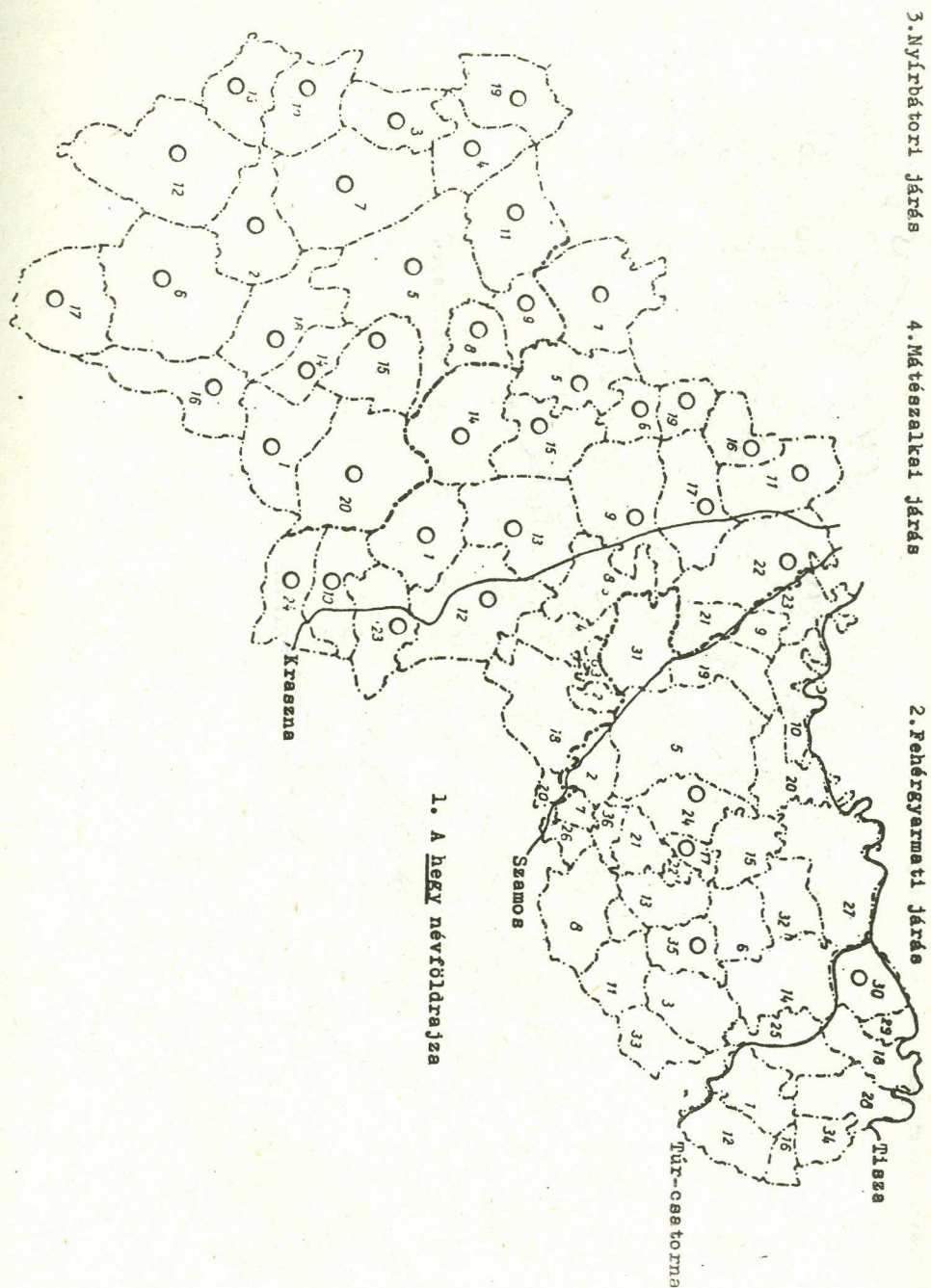
A nyelvföldrajzi, szóföldrajzi kutatások gazdag szakirodalmából mint alapvető műveket említhetjük A magyar nyelvatlasz munkamódszere (szerk.: Bárczi Géza. Bp. 1955. 12–15, 187–210), Deme László: Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái (Bp. 1956. 13–31, 46–64), Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere (Bp. 1971), Uő: Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése a magyar nyelvatlasz anyaga alapján (Bp. 1987), A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései (szerk.: Deme László és Imre Samu. Bp. 1975) című munkákat. A névföldrajzi vizsgálódások tömör összefoglalását lásd Kázmér Miklós A „falu” a magyar helynevekben (Bp. 1970. 14). A kisebb tanulmányok közül említsük meg Kálmán Béla Helynévkutatás és szóföldrajz (NytudÉrt. 58. sz. 1967. 344–50), illetve Benkő Loránd Új módszerbeli lehetőségek a nyelvjárástörténeti vizsgálatokban (MNY. LVII, 401–13) és A nyelvföldrajz történeti tanulságai (I. OK. 24:29–48) című munkákat. Az előbbi az addig megjelent helynévi adattárak (így például a Zala megye földrajzi nevei című kötet) vízrajzi közneveinek területi megoszlását mutatja be térképlapok és hozzájuk fűzött rövid kommentárok segítségével, Benkő Loránd cikkeiben pedig a módszerről olvashatunk tanulságos megállapításokat.

Az alábbi névföldrajzi térképlapok három Szabolcs-Szatmár megyei helynévgyűjtemény (Kálnási Árpád: 2. A fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Debrecen 1984, Jakab László – Kálnási Árpád: 3. A nyírbátori járás földrajzi nevei. Nyírbátor 1987, Kálnási Árpád: 4. A mátészalkai járás földrajzi nevei. Debrecen 1989) anyaga alapján készültek. A térképlapok a „kiemelkedést jelölő térszínnevek” fogalmi köréből a *hegy*, a *hát* és a *gorond* elterjedését, területi megoszlását mutatják be.

A települések betűrendben. **2. Fehérgyarmati járás:** 1. Botpalád, 2. Cégyendányád, 3. Csaholc, 4. Darnó, 5. Fehérgyarmat, 6. Fülesd, 7. Gyügye, 8. Jánkmajtis, 9. Kérsemjén, 10. Kisar, 11. Kisnamény, 12. Kispalád, 13. Kisszekeres, 14. Kölcse, 15. Kömörő, 16. Magosliget, 17. Mánd, 18. Milota, 19. Nábrád, 20. Nagyar, 21. Nagyszekeres, 22. Nemesborzova, 23. Panyola, 24. Penyige, 25. Sonkád, 26. Szamosújlak, 27. Szatmárcseke, 28. Tiszabecs, 29. Tiszacsécse, 30. Tiszakóród, 31. Tunyogmatolcs, 32. Túr-istvádi, 33. Túrricse, 34. Uszka, 35. Vámosoroszi, 36. Zsarolyán.

3. Nyírbátori járás: 1. Bátorliget, 2. Encsencs, 3. Kisléta, 4. Mária-pócs, 5. Nyírbátor, 6. Nyírbéltek, 7. Nyírbogát, 8. Nyírcsászári, 9. Nyírderzs, 10. Nyírgelse, 11. Nyírgyulaj, 12. Nyírlugos, 13. Nyírmihálydi, 14. Nyírpi-lis, 15. Nyírvasvári, 16. Ömböly, 17. Penészlek, 18. Piricse, 19. Pócspetri, 20. Terem.

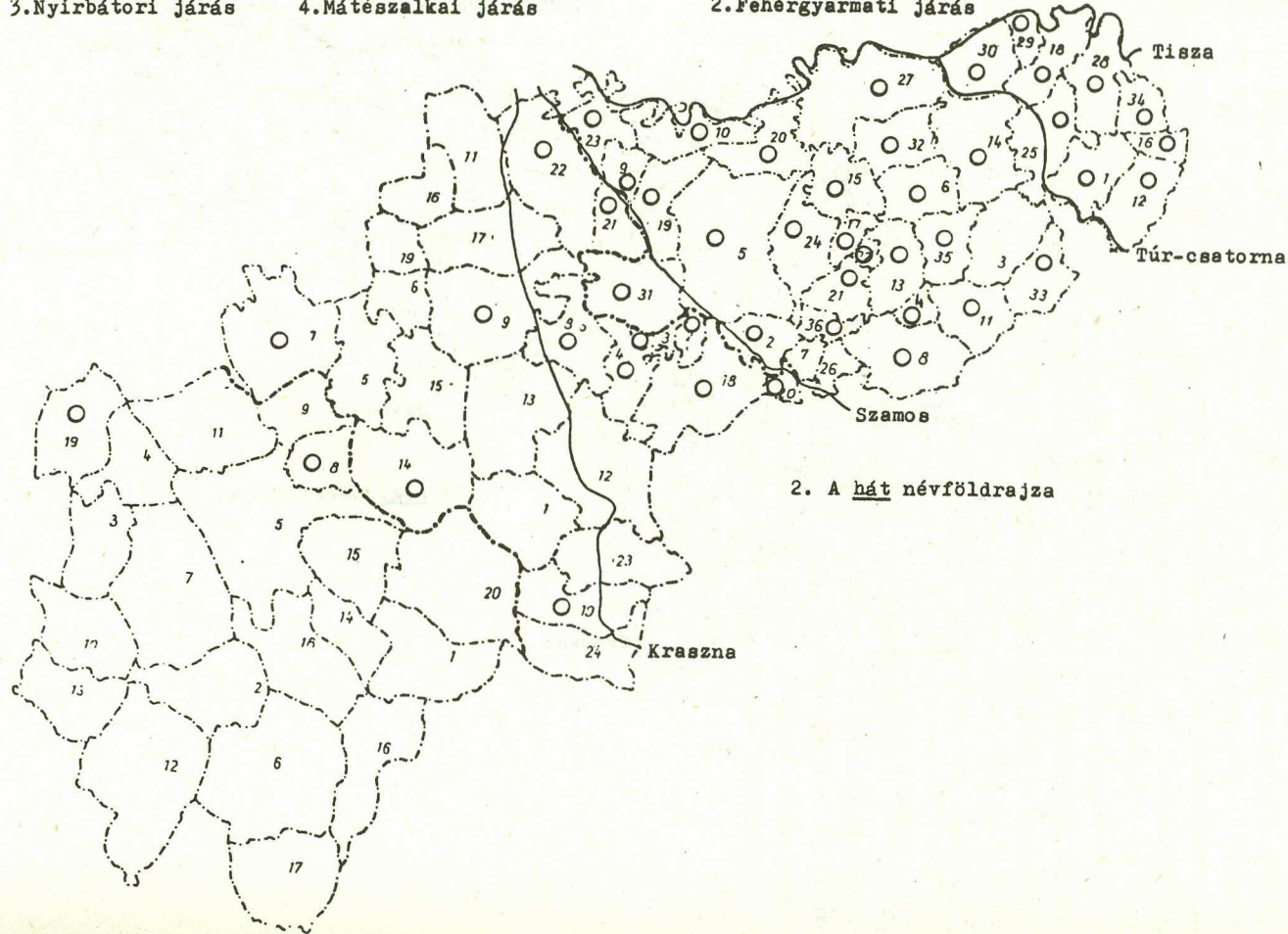
4. Mátészalkai járás: 1. Fábiánháza, 2. Fülöpösdaróc, 3. Géberjén, 4. Györtelek, 5. Hodász, 6. Jármi, 7. Kántorjánosi, 8. Kocsord, 9. Máté-szalka, 10. Mérk, 11. Nagydobos, 12. Nagyecséd, 13. Nyírcsaholy, 14. Nyír-káta, 15. Nyírmeggyes, 16. Nyírparasznya, 17. Ópályi, 18. Ökörítőfülpös, 19. Papos, 20. Szamoskér, 22. Szamosszeg, 23. Tiborszállás, 24. Vállaj.



3. Nyírbátori járás

4. Mátészalkai járás

2. Fehérgyarmati járás

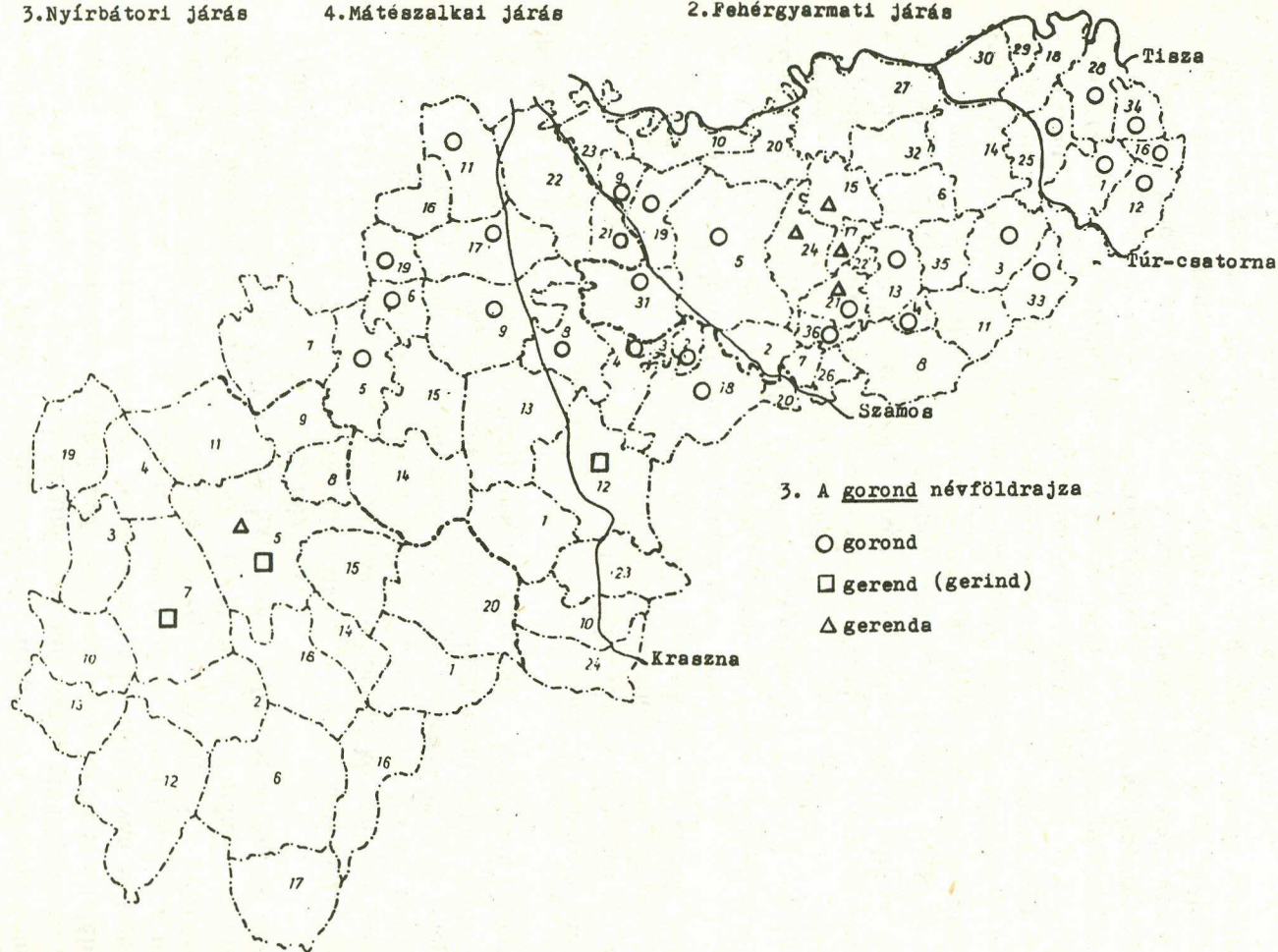


2. A hát névföldrajza

3. Nyírbátori járás

4. Mátészalkai járás

2. Fehérgyarmati járás



1. A *hegy* alapelem 652 névben fordul elő. Az itt bemutatott három alapelem közül a legnagyobb megterhelést mutató *hegy* névföldrajza jól szemlélteti vidékünk kettős természetföldrajzi arculatát, a nyírségi dombvidék és a viszonylag egyenletes felszínű szatmári síkság elkülönülését. Az adatok zöme a nyírbátori járásból való, de a szó jelentése itt is általában 'domb'. A fehérgyarmati járásból csupán négy településről van a *hegy*-re példám, de innen is csak kis megterheléssel. Sajátos helyet foglal el a mátészalkai járás. A Krasznától nyugatra eső részein majdnem a nyírbátori járáséhoz hasonló sűrűséggel van jelen a névelem, a keleti oldalon azonban csak elvétve találunk rá adatokat. A határvonal a *Homok* és *Fekete* néven is említett talajfajta találkozásánál húzódik.

2. A *hát* közszó (222 adat) a szatmári síkság jellegzetes helynévi eleme. Főként nagyobb folyók, jelentősebb patakok és állóvizek környékén gyakori. Itt is a Kraszna mutatkozik választóvonalnak, a tőle nyugatra eső nyírségi falvakban elvétve találkozunk *hát*-akkal. A szó megterhelése az egyes településeken nem éri el a *hegy*-ét, ennek oka nyilvánvalóan jelentésében rejlik: *hát* 'hosszan elnyúló, dombos, vízparti terület', azaz csak a földfelszín bizonyos fajtájára vonatkozhat.

3. A *gorond* 71 adatban található. Nagyjából a *háttal* kapcsolatban leírtak érvényesek rá. Előfordulási száma a történeti adatokkal együtt egy-egy településen általában 1–5 között van. Ennek oka szintén a szó jelentésében kereshető: *gorond* 'hosszan elnyúló, hátszerű kiemelkedés'. A kisebb, jelentéktelenebb dombok tehát nem kaphatnak ilyen nevet.

A Nyírség területéről csak a *gerend* (*gerind*), *gerenda* alakváltozatokra találunk elvétve néhány példát (Nyírbátor: 3 adat, Nyírbogát: 2 adat). De érdekes, hogy a *gerenda* a fehérgyarmati járás néhány egymással határos településének (Kömörő, Mánd, Nagyszekeres, Penyige) a névanyagában is előfordul. A mátészalkai járásból is főként a *gorondra* vannak adatok, csak egyetlen kihalt névben szerepel a *gerind*: **Szénégető gerindje* (Nagyecsed).

A *gorond* miként Benkő Loránd is említi az északkeleti részek jellegzetes földrajzi közneve volt a középkorban (Magyar nyelvjárástörténet 83). Az északi szláv eredetű szó a TESz. szerint a magyarba a X. század vége előtt kerülhetett át (*grǫdъ* 'emelkedés, halom'). Anyagom első példája 1487-ből való: **Gorond* (Zsarolyán), de régi adat az 1525. évi **Czegehegyelapossagorongya*, **Hozw Gorond*, **Hozwhegvegegorongya*, **Pasztorkwthagorongya* is (mindegyik Hodász anyagából). — A *gerend* (*gerind*)-féle alakváltozatok korán jelentkező hangrendi átcsapás eredményei lehetnek, de számolhatunk a bolgár régi *grǫdъ* külön átvételével is. — A *gerenda* változat a *gerenda* 'megmunkált fa' analógiás hatására jöhetett létre (vö. TESz.).

Vidéünkön a *gorond* köznévként ma már csak néhány szatmári faluban él, főként az idősebbek ismerik. (L. SzamSz., ÚMTsz. is.)